

ДО КОНСТИТУЦИОННИЯ СЪД НА РЕПУБЛИКА БЪЛГАРИЯ

София, 19 юли 2021 г.

СТАНОВИЩЕ

На Българския хелзински комитет по конституционно дело № 12/2021 г.

Настоящото конституционно дело е образувано по искане на омбудсмана на Република България за установяване противоконституционност на разпоредбата на чл. 64, ал. 2, изречение второ, от *Наказателно-процесуалния кодекс* (НПК). Тази нововъведена разпоредба е част от правната уредба на производството пред първоинстанционния съд по вземане на мярка за неотклонение задържане под стража скоро след повдигане на обвинение за извършено престъпление. В относимата си част тя гласи: „При обявено извънредно положение, военно положение, бедствие, епидемия, други форсмажорни обстоятелства или при изразено писмено съгласие на обвиняемия и неговия защитник, обвиняемият може да участва в делото и чрез видеоконференция, като в тези случаи самоличността му се удостоверява от началника на затвора или началника на ареста или от определен от тях служител.“ В искането на омбудсмана се твърди противоречие с чл. 56 от *Конституцията на Република България* (общо право на защита) във връзка с чл. 122 (право на защита във всички стадии на процеса), чл. 29, ал. 1 (защита от изтезание, жестоко, безчовечно или унижаващо отношение) и чл. 30, ал. 1 (право на лична свобода и неприкосновеност). Омбудсманът аргументира, че видеоконферентната връзка, която нововъведената разпоредба предвижда, би могла да се отрази негативно на връзката между съда и защитника на обвиняемия при оценка на представените доказателства; препятства изпълнението на позитивни задължения на държавата за защита срещу изтезания, нечовешко и унижително отнасяне и недопустимо дерогира от основно право за лично явяване на обвиняемия пред съд, което следва да бъде разглеждано като интегрирано в общото право на лична свобода и неприкосновеност, прогласено от чл. 30, ал. 1 от Конституцията.

С настоящото становище ние подкрепяме искането на омбудсмана за обявяване противоконституционността на оспорената разпоредба. Смятаме, че Конституционният съд, преди да анализира по същество нейното съответствие с Конституцията, следва да реши проблема с формата и степента на интегриране на стандартите на международното право в общите разпоредби на Конституцията. В нашето виждане водещо по настоящото конституционно дело е противоречието на оспорваната разпоредба с чл. 30, ал. 1 от

Конституцията. В чл. 30 конституционният законодател е регламентирал в общ вид правото на лична свобода и сигурност, както и елементи на други човешки права (например правото на личен живот и тайната на съобщенията, правото на адвокатска защита, правото на справедлив процес), които по време на създаването на Конституцията са били вече регламентирани в международни договори, по които Република България е била страна, като например *Международният пакт за граждански и политически права* (МПГПП, Пакта). Конституцията с други разпоредби регламентира допълнително елементи от посочените по-горе права, но не в обема, в който те са регламентирани в горния и в другите актове на международното право, по които Република България е била страна към момента на влизане в сила на Конституцията или е станала страна впоследствие (както в случая с *Европейската конвенция за правата на човека* (ЕКПЧ, Конвенцията)).

Едно от най-големите разминавания в конституционната уредба и тази на международното право по правата на човека е в регламентирането на правото на лична свобода и сигурност. Докато чл. 9 от МПГПП и чл. 5 от ЕКПЧ съдържат подробни регламентации на това основно човешко право, регламентацията в Конституцията е оскъдна. Тя се свежда до три разпоредби на чл. 30 – ал. 1, ал. 2 и ал. 3, при което само ал. 1 и малка част от ал. 3 съдържа уредба, сравнима с тази на чл. 9 от МПГПП и чл. 5 от ЕКПЧ. На практика, в сравнимата с двата международни договора част уредбата на Конституцията прогласява само правото на лична свобода и сигурност в общ вид (чл. 30, ал. 1) и изискването за законност на задържането (чл. 30, ал. 3). Нито едно от процесуалните права, регламентирани в чл. 9 от МПГПП и чл. 5 от ЕКПЧ няма аналог в Конституцията. Това включва правото на съобщаване на арестувания/задържания на основанията за ареста/задържането и на всички обвинения, които му се предявяват (чл. 9, §2 от МПГПП и чл. 5, §2 от ЕКПЧ); правото на задържания по наказателно обвинение в най-кратък срок да бъде изправен пред съдия или пред длъжностно лице, упълномощено от закона да изпълнява съдебни функции и правото на разглеждане на неговото/нейното дело в разумен срок или на освобождаване преди гледането на делото (чл. 9, §3 от МПГПП и чл. 5, §3 от ЕКПЧ); правото на обжалване на законосъобразността на задържането в съд, който е задължен в кратък срок да се произнесе (чл. 9, §4 от МПГПП и чл. 5, §4 от ЕКПЧ).

Общата уредба на Конституцията и липсата на регламентация в нея на ключови права, прогласени в международни договори, някои от които според авторитетни тълкувания на международни органи, посочени в искането на омбудсмана, са недерогируеми, повдига въпроса в каква степен последните могат и следва да бъдат разглеждани като интегрирани в общото право на лична свобода и сигурност, прогласено в чл. 30, ал. 1 от Конституцията. Ние подкрепяме искането на омбудсмана, че ключовите изисквания, като това задържаните по наказателно обвинение да бъдат незабавно изправени пред съд, „[...] следва да бъде разглеждано като неизменна част от самото право на лична свобода и неприкосновеност, прогласено в чл. 30, ал. 1 от

Конституцията“. Това е добре установено изискване, дълбоко вкоренено в правните системи на демократичните общества. Към момента на влизане в сила на Конституцията на Република България то е било част от българската правна система по силата на чл. 9, §3 от МПГПП, който е ратифициран с указ на Президиума на Народното събрание още през 1970 г. и е влязъл в сила шест години по-късно. Това изискване, освен в МПГПП, е прогласено по идентичен начин в редица регионални договори за правата на човека, включително в чл. 5, §3 от ЕКПЧ, чл. 7, §5 от Американската конвенция за правата на човека и чл. 14, §5 от Арабската харта за правата на човека.

Чл. 9, §3 от МПГПП и чл. 5, §3 от ЕКПЧ изискват всяко лице, задържано по основателно подозрение, че е извършило престъпление, да бъде своевременно „изправено пред съдия или пред длъжностно лице, упълномощено от закона да изпълнява съдебни функции“. Става дума за неопосредствено физическо изправяне и това проличава още по-ясно от текста на тази разпоредба на оригиналните езици на Конвенцията: на английски език – „brought promptly before a judge“, на френски език – „aussitôt traduite devant un juge“. Формата на „изправянето“ се проявява допълнително ако се вземат предвид неговата цел и начинът по който тази разпоредба е изтълкувана от Европейския съд по правата на човека.

За ЕСПЧ разпоредбата на чл. 5, §3 от Конвенцията „образува едно цяло“ с тази на чл. 5, §1с, която определя като една от шестте легитимни цели на задържането „законосъобразния арест или лишаване от свобода, с цел да се осигури явяване пред компетентния съгласно закона орган, по обосновано подозрение за извършено престъпление“.¹ Следователно, основната цел на „изправянето“ е преценката на законосъобразността на задържането. В този аспект, макар и само при първоначалното задържане и само когато то е по наказателно обвинение, чл. 5, §3 е интегриран с чл. 5, §4 от Конвенцията, който изисква държавите да осигурят възможност за обжалване пред съд на законосъобразността на задържането от всякакъв вид. По редица дела ЕСПЧ подчертава „автоматичния характер“ на съдебния контрол по чл. 5, §3 на задържането на лицата, които са обект на наказателно обвинение, за разлика от този по чл. 5, §4, тъй като те могат да бъдат жертви на малтретиране и като такива „[...] могат да не са в състояние да отправят жалба до съдия за преглед на тяхното задържане“, както и поради това, че сред тях може да има уязвими групи, „[...] като психично болни или такива, които не разбират езика на правоприлагащия орган“.²

¹ ECHR, *Aquilina v. Malta*, No. 25642/94, Grand Chamber judgment of 29 April 1999, § 47. „Тази разпоредба повелява на съдебния орган, пред когото задържаното лице се явява, да прегледа обстоятелствата, подкрепящи или противопоставящи се на задържането, да реши, като се позовава на законови критерии, дали има причини, които да оправдаят задържането, и да нареди освобождаване, ако няма такива причини.“

² ECHR, *McKay v. the United Kingdom*, No. 543/03, Grand Chamber judgment of 3 October 2006, § 34. Вж. също: ECHR, *Aquilina v. Malta*, § 49; ECHR, *Ocalan v. Turkey*, No. 46221/99, Grand Chamber judgment of 15 May 2005, § 103; ECHR, *Medvedyev and Others v. France*, No. 3394/03, Grand Chamber judgment of 29 March 2010, § 118; ECHR, *Ladent v. Poland*, No. 11036/03, Judgment of 18 March 2008, § 74.

Нито непосредственото физическо „изправяне“ пред съд, нито автоматичния съдебен контрол са случайни формулировки в това изключително важно изискване на международното право по правата на човека. И двете определят спецификата на връзката между преценката на законосъобразността на задържането и възможните незаконосъобразни физически и психически въздействия върху задържаното лице по време на ареста и след настаняването му в съответното място за задържане. Това не са просто две независими една от друга гаранции за две отделно прогласени човешки права (правото на свобода от нечовешко и унижително отнасяне и правото на лична свобода и сигурност). Малтретирането на задържаните по време и непосредствено след задържането най-често е с цел получаване на самоуличаваща информация. Добитата по този начин информация за целите на наказателното обвинение прави задържането очевидно незаконосъобразно. Следователно, съдът следва да има възможност да изследва внимателно, дали „изправеното“ пред него лице е било малтретирано и какви са били последствията от малтретирането върху законосъобразността на задържането и да интегрира добитата от това изследване информация в постановения съдебен акт.

Производството по чл. 64 и следващите от НПК урежда първото явяване пред съдия на задържаното лице и въвежда в националното законодателство изискванията както на чл. 9, §3 от МПГПП и чл. 5, §3 от ЕКПЧ, така и на чл. 9, §4 от МПГПП и чл. 5, §4 от ЕКПЧ. Формулировката на чл. 64, ал. 2, изречение второ, съдържа две хипотези – видеоконференция без съгласието на задържаното лице в случаи на извънредно положение, военно положение, бедствие, епидемия, други форсмажорни обстоятелства и видеоконферентна връзка със съгласието на задържаното лице във всеки друг случай. И двете хипотези отхвърлят задължителния автоматичен характер на личното явяване пред съд. Така, на първо място, тази нова уредба препятства изследването на възможната връзка между малтретирането на задържаното лице и законността на неговото задържане. Видеоконферентната връзка не дава възможност на съдията да удостовери лично наличието на наранявания по тялото на задържания. Тя също така не дава възможност за установяване на взаимно доверие между задържаното лице и съдията, необходимо условие за предразполагането му към откровеност, за да може то да сподели дали е било обект на физическо насилие или на някакви други форми на противозаконно въздействие от страна на правоприлагащите органи по време или след неговото задържане. Следва да се отбележи, че физическото малтретиране по време на полицейското задържане, практикувано основно с цел получаване на самоуличаваща информация, е разпространена практика в България. В своето публично изявление през март 2015 г., както и в много от докладите си след посещения в България, Европейският комитет против изтезанията констатира „значителен брой твърдения за умишлено физическо малтретиране на лица, задържани от полицията“.³ Според няколко представителни изследвания на БХК сред лишени от свобода, всеки трети осъден на

³ КПИ, *Публично изявление относно България*, СРТ/Inf (2015) 17, Страсбург, 26 март 2015 г., § 5.

ефективно лишаване от свобода съобщава, че е бил физически малтретиран или по време на задържането, или, още по-често, вътре в полицейското управление.⁴

На второ място, първата хипотеза на чл. 64, ал. 2, изречение второ от НПК, представлява дерогация (временно ограничено упражняването на отделни права) от основно човешко право. Вярно е, че Конституцията на Република България (чл. 57, ал. 3), МПГПП (чл. 4, §2) и ЕКПЧ (чл. 15, §2) допускат дерогиране от правото на лична свобода и сигурност. Чл. 57, ал. 3 от Конституцията обаче допуска това само при „обявяване на война, на военно или друго извънредно положение“. Подобни са и относимите разпоредби на МПГПП и ЕКПЧ. Чл. 64, ал. 2 обаче, наред с военно и извънредно положение добавя и „бедствие, епидемия, други форсмажорни обстоятелства“. Това не са допустими конституционни основания за дерогиране. Те не са и основания, на които международното право допуска ограничаване на правото на лична свобода и сигурност извън хипотезата на дерогиране. Основанията за ограничаване (различно от дерогирането) на това право в МПГПП и в ЕКПЧ са уредени по различен начин от този, допустим при ограничаване на другите човешки права (например правото на свобода на изразяване или на сдружаване). Сред тези основания за ограничаване на правото на лична свобода и сигурност в чл. 9 от МПГПП и в чл. 5 от ЕКПЧ не фигурира по никакъв начин възможността за ограничаване на правото на лична свобода на обвинените в извършване на престъпление на основание „бедствие, епидемия, други форсмажорни обстоятелства“. Добавянето на основания за дерогиране в допълнение към конституционните влиза на отделно основание в конфликт с конституционната разпоредба.

На трето място, както е отбелязано и в искането на омбудсмана, освен изрично посочените в относимите договорни разпоредби, международното право не допуска дерогиране от права поради това, че те представляват „договорни задължения, вътрешно присъщи на Пакта като цяло“.⁵ Според Комитета по правата на човека на ООН (КПЧ), подобно е положението с гаранциите, относими към дерогирането, включени в член 4 от Пакта, които са „основани на принципа на законността и върховенството на правото, вътрешно присъщи на Пакта като цяло“. Поради това КПЧ е на мнение, че принципите на законността и върховенството на правото изискват „[...] правото на оспорване пред съд, който да реши незабавно законосъобразността на задържането, да не бъде намалявано чрез решението на държавата членка да дерогира от Пакта“.⁶ Както вече бе аргументирано по-горе, производството по чл. 64 и следващите от НПК въвежда в българския наказателен процес както изискванията за незабавно изправяне пред съд на обвиняемото лице, така и правото да се оспори пред съд законосъобразността на задържането. Принципът на законността и върховенството на правото е прогласен и в

⁴ БХК, *Правата на човека в България през 2016 г.: годишен доклад на БХК*, София, март 2017 г., с. 16.

⁵ HRC, *General Comment No. 29: States of Emergency (Article 4)*, CCPR/C/21Rev.1/Add.11, 31 August 2001, § 14.

⁶ *Ibid.*, § 16.

чл. 4 от *Конституцията на Република България*. Поради това на същото основание тя не следва да допуска възможност за дерогиране от такава основна процесуална гаранция като правото на оспорване пред съд, който да реши незабавно законосъобразността на задържането.

В заключение, разпоредбата на чл. 64, ал. 2, изречение второ от НПК, противоречи на чл. 30, ал. 1 от Конституцията поради това, че ограничава недопустимо правото на задържаните по наказателно обвинение на неопосредствано физическо изправяне пред съд. Опосредстването на изправянето от видеоконференция пречатства възможността на съда да изследва дали задържаното лице е било малтретирано и какви са били последствията от малтретирането върху законосъобразността на задържането.

Красимир Кънев
Председател на БХК